CZU:81’373.613.2
https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.47

METAFORA – MONADĂ ÎN TERMINOLOGIE

Natalia ROTARI

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3882-2248
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Metaphor – Monad in Terminology

Abstract. *The present study is a modest attempt to demonstrate that metaphor is not just a combination of several linguistic units with fundamental meaning which, interacting, give the structure a figurative meaning, through a hidden comparison. Separate words can also have a metaphorical function, obviously in the context. The transfer of meaning occurs not only from term A to term B, from the concrete word to the abstract one, but also at the level of meaning of a single word. The mechanism is the same, an improper term is used instead of the proper term to maximize expressiveness. Often, these metaphors are difficult to identify because they lack the classic structure where there are two or more metaphorical terms. In terminology, monadic-metaphors are very often found in titles, as notions by which some scientific phenomena are explained. Their stylistic function is stronger than that of classically structured metaphors, because a single lexeme suggests an idea that can be understood by several words.*

***Keywords*:** *metaphor, monad, dyad, triad, semantics, terms.*

Rezumat. *Studiul de față este o încercare modestă de a demonstra că metafora nu este doar o combinație dintre mai multe unități lingvistice cu sens fundamental care, interacționând, conferă structurii o semnificație figurată, printr-o comparație ascunsă. Funcție metaforică o pot avea și cuvintele separat, evident în context. Transferul de sens se produce nu doar de la termenul A spre termenul B, de la cuvântul*

concret spre cel abstract, dar și la nivelul de sens al unui singur cuvânt. Mecanismul este același, un termen impropriu este utilizat în locul termenului propriu pentru maximizarea expresivității. Deseori, aceste metafore sunt greu de identificat pentru că le lipsește structura clasică unde există doi sau mai mulți termeni metaforici. În terminologie, metaforele-monade sunt foarte des întâlnite în titluri, în calitate de noțiuni prin care sunt explicate unele fenomene științifice. Funcția stilistică a acestora este mai puternică decât cea a metaforelor cu structură clasică, deoarece un singur lexem sugerează o idee care poate fi înțeleasă prin mai multe cuvinte.
Cuvinte-cheie*: *metaforă, monadă, diadă, triadă, semantică, termeni.

În lingvistică, metafora este un transfer semantic de la un termen la altul, între două realități lingvistice diferite care formează o realitate nouă. Metafora face posibilă cunoașterea lumii prin abstractizare și conștientizare, având la baza ei analogia și asocierea, or limbajul nostru reprezintă un proces dinamic care se modelează, fiind în interacțiune directă cu gândurile noastre.

Dacă Cicero considera că metafora era utilizată pentru a da mai multă strălucire unei descrieri, cognitiviștii contemporani au demonstrat că prin metaforă se recurge la exprimarea mai concisă a ideii, înlocuind termenul propriu printr-unul figurat (Vianu, 1957, p. 61-62). În anumite condiții, în baza unor asociații, relația de opoziție se neutralizează, generând noi relații în planul conținutului între termenul propriu și cel figurat. Lingvista Elena Slave, în acest context, demonstrează pe exemplul lexemului *a lătra* că opoziția dintre *a vorbi* și *a lătra* își pierde puterea pentru că procesul metaforic are la bază încălcarea raporturilor semantice și sintagmatice de implicație (*a lătra* → câine, *a vorbi* → om), raporturi pe care E. Coșeriu le numește solidarități semantice/ lexicale (Slave, 1991, p. 11).

Metaforizarea științifică nu presupune doar o simplă substituție, o deplasare a sensului cuvântului, ci și un fenomen realizat în consonanță cu cele trei planuri de relevanță: planul reprezentării, planul interacțiunii cu receptorul, planul textului (Butiurca, 2016, p. 66).

Sverker Johansson este de părere că „în gramatica construcțiilor metaforice nu există nicio diferență între gramatică și lexicon, totul este reprezentat de expresii" (Johansson), realizându-se o cumunicare-mozaic prin care are loc codificarea și decodificarea mesajului transmis, or, structura clasică a metaforelor constă în formarea *diadelor* (doi termeni care formează o unitate), a *triadelor* (trei termeni care formează o unitate) și a celorlalte expresii metaforice care numără mai mult de trei lexeme într-o unitate semantică.

Pe de altă parte, în terminologie există unități lingvistice de sine stătătoare care, prin natura lor semantică, permit crearea unui sens nou,

cu funcție metaforică, pe care le vom numi ***metafore-monade*** **–** (din limba greacă, *monas* „una") concept care desemnează, în viziunea noastră, **o unitate lingvistică, care redă o realitate terminologică și este menită a înlocui o expresie de cuvinte și a oferi explicația succintă a unui fenomen (printr-un singur cuvânt)**.

Prin definiție, termenul *monadă* vine din domeniul filosofiei și desemnează „singura substanță adevărată ca entitate spirituală, fără întindere spațială, capabilă de tendințe și percepții, dar fără legătură cu celelalte" (https://dexonline.ro/definitie/monad%C4%83); a fost introdus pentru prima dată de către matematicianul și filosoful german Gottfried Wilhelm *Leibniz,* făcând referire la „modul în care este posibil să reducem conceptele complexe la un număr mic de concepte primitive, fiecare caracterizat printr-un semn" (Dumitrescu). În lucrarea sa Disertația metafizică, Leibniz menționează ideea că „fiecare monadă deschide, prin percepția ei proprie, conform principiului autonomiei sale, un anumit punct de vedere" (Dumitrescu). Teoria acestuia nu se reduce doar la domeniul filosofiei, dar are tangență și cu studiul limbajului pe care, crede, că se poate baza o nouă știință interdisciplinară *Ars combinatoria* – proiecție lingvistică a gândirii prin operații logico-matematice (Leibniz, 1967, p. 45).

Deci, din punct de vedere lingvistic, metafora specializată nu poate fi exprimată numai printr-o sintagmă plurilexicală, ci și printr-un singur termen, cum ar fi metaforele din diferite domenii de specialitate. Teoria respectivă este dezvoltată și în studiul monografic *Lingvistică și terminologie*. *Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*, semnat de lingvista Doina Butiurca, în care este menționat faptul că lexemul *torace* este o metaforă medicală, o expresie simplă, având modelul preconceptual „platoșă a luptătorilor greci", metaforă care a stat la baza creării a zece constructe eterogene, pe care le numim metafore terminologice, fiind utilizate în diferite domenii de specialitate: *torace în butoi*, *torace în clepsidră*, *torace în pâlnie* etc. (Butiurca, 2016, p. 70). Dimensiunea epistemologică a metaforei științifice este relevată prin trecerea unui concept lingvistic dintr-un domeniu-sursă în alte domenii-țintă tangențiale sau mai puțin tangențiale. Astfel, unele *metafore-monade* și-au extins aria de utilizare din matematică, fizică, logică și din cibernetică în alte domenii: lingvistică, filosofie, psihologie etc. Un astfel de exemplu îl poate constitui metafora *algoritm* (https://dexonline.ro/definitie/algoritm/definitii) care, per general, definește *o succesiune de operații necesare în rezolvarea unei anumite probleme*, disciplinele care au împrumutat conceptul au particularizat sensul fundamental al termenului, conferindu-i nuanțe individuale cum ar *algoritm = totalitatea regulilor cu ajutorul cărora se face o traducere automată* – în traductologie; *algoritm = sistemul de împărțire a funcțiilor de conducere în*

cadrul unei coaliții, *proporțional cu ponderea fiecărui partid participant* – în științe politice (Volceanov, 2007, p. 37).

Facultatea metaforelor de a participa în procesele secundare și figurative la crearea sensurilor noi ale cuvintelor ține de funcția nominativă a acestora, implicând o analiză la nivel semantico-discursiv și crează emergența unei noi denominații (Mincu, 2017, p. 207), fapt dovedit prin existența metaforelor conceptuale, metaforelor științifice și a celor terminologice care stau la baza creării noilor concepte. Motivarea termenilor de a crea sensuri noi, cu valoare metaforică, este explicată de natura lor tranzititvă și reflexivă care fac posibilă acomodarea semantică și semiotică a acestora. Tiparele generale de realizare a metasemiei implicative diferă de la lexicul limbilor istorice, la limbajele specializate (Butiurca, 2016, p. 82). Semele denotative nu dispar total, dimpotrivă, conservarea lor este condiția indispensabilă a realizării abaterii metasememice, prin care este explicată organizarea unui articol lexicografic în dicționarele explicative unde sensurile figurate (secundare) ale unui lexem sunt prezentate după sensurile proprii (fundamentale) pe care le-au generat.

O *metaforă-monadă* este termenul *sistem* care formează peste 30 de constructe eterogene utilizate în diferite domenii de specialitate. Pe platforma *dexonline.ro*, care citează informații lexicografice din mai multe surse verificate, sensul fundamental al conceptului *sistem* este *ansamblu de elemente* (*principii*, *reguli*, *forțe etc*.) *dependente între ele și formând un întreg organizat*, *care pune ordine într-un domeniu de gândire teoretică*, *reglementează clasificarea materialului într-un domeniu de științe ale naturii sau face ca o activitate practică să funcționeze potrivit scopului urmărit* (https://dexonline.ro/definitie/sistem/definitii). Conform aceleiași surse, putem observa modul în care sensul fundamental al termenului explicat a determinat crearea sensurilor secundare ale lexemului, fiind utilizat în calitate de concept în diverse științe:

- informatică („ansamblu de procedee și mijloace de colectare, prelucrare și transmitere a informației necesare procesului de conducere a întreprinderilor, instituțiilor, ministerelor etc.”);
- geografie (totalitatea depozitelor formate în decursul unei perioade geologice);
- filosofie (totalitatea relațiilor pe baza cărora este constituit un sistem);
- fizică (1. sistem format din corpuri și din câmpuri de forță (electrice, magnetice, nucleare), considerat din punctul de vedere al proprietăților sale fizice, 2. sistem internațional de măsurare a lungimilor, a greutăților și a capacităților bazat pe unități fixe, care cresc și descresc din zece în zece);

- oftalmologie (*sistem Braille* = metodă de scriere pentru orbi, cu litere tipografice speciale scoase în relief pentru a putea fi pipăite);
- muzică (combină muzicală);
- anatomie (grupare morfologică și funcțională unitară de organe sau de structuri);
- ○fiziologie (1. ansamblu de elemente aflate în interacțiune; 2. totalitatea elementelor nervoase (osoase, musculare etc.) formate dintr-un țesut specializat și care acționează în vederea unui scop comun);
- biologie (totalitatea organelor care asigură hrănirea și creșterea unei plante sau a unui animal);
- astrologie (ansamblu de corpuri cerești alcătuit din soare și din corpurile care gravitează în jurul lui);
- științe tehnice (sistem fizic format cel puțin în parte din corpuri solide produse prin mijloace tehnice);
- matematică (ansamblu format din două sau mai multe ecuații, legate între ele prin faptul că admit aceeași soluție).

De aceeași natură sunt un șir de termeni cu valoare metaforică adaptate în funcție de gândirea și de specificul științei care a împrumut termenii; or, potențialul constructului imagistic servește la clasificarea, definiția, experimentul, ilustrarea și la înaintarea unei ipoteze într-o realitate științifică (Milică, 2013, p. 159). În tabelul de mai jos (Tab. 1), au fost inventariate, selectiv, metafore-monade (*atracție*, *câmp*, *curent*, *forță*, *interacțiune*, *putere*, *nucleu*, *reacție*, *sarcină*, *valoare*), termeni care și-au extins aria de utilizare dintr-un domeniu în mai multe domenii de activitate. Menționăm faptul să sensul de bază ține de etimologia cuvântului; de exemplu, termenul *curent* (substantiv) vine din limba franceză și desemnează *mișcarea unui fluid într-o anumită direcție* (fr. *mouvement d'un fluide* (*air*, *eau*…)).

Tabelul 1.

Extinderea semantică a metaforelor-monade în diferite domenii de specialitate

Termen	Domeniul-sursă	Domenii-țintă	Extindere semantică
atracție	fizică	psihologie	„înclinație puternică pe care o ființă o simte pentru alta sau pentru ceva, imbold de a te apropia de cineva ori de ceva”
		gramatică	„modificare a unei forme gramaticale (caz, număr, persoană, mod, timp) sub influența unui cuvânt din apropiere”
		biologie	„forța de coeziune pe care o au între ele moleculele unui corp”

		fizică	„regiune din spațiu în care fiecărui punct i se asociază o mărime fizică determinată; mărime care caracterizează o asemenea regiune”
câmp	pedologie	medicină	„fâșie de pânză sterilă care delimitează plaga operatorie”
		pictură	„fondul unui tablou, al unei gravuri, al unei podoabe etc.”
		matematică	„mulțime de valori ale uneia sau mai multor mărimi variabile”
		gramatică	„ansamblul de cuvinte din aceeași sferă semantică, care exprimă noțiuni asemănătoare sau asociabile”
		filosofie	„ansamblul metodelor, conceptelor și ideilor delimitate istoric în interiorul cărora se elaborează o doctrină, o știință, o creație culturală etc.”
		informatică	„cea mai mică unitate dintr-un sistem bază de date care poate fi accesată”
		cinematografie	„spațiu delimitat în care este cuprinsă imaginea de pe o peliculă cinematografică”
curent	fizică	geografie	„formă de mișcare a apelor oceanice sau maritime, cauzată de vânturile regulate sau periodice, de diferențele de temperatură și salinitate etc.”
		literatură	„mișcare artistică sau literară care reunește un număr de scriitori sau de artiști în baza unui program estetic și a unor înclinații (relativ) comune”
		biologie	„mișcare a apei în direcția pantei”
forță	fizică	militărie	„totalitatea unităților militare ale unui stat”
		jurisprudență	„putere de constrângere”
interacțiune	fizică	biologie	„influența reciprocă a factorilor biologici”
putere	filosofie	istorie	„autoritate, dominație, stăpânire”
		economie	„valabilitate, valoare”
		matematică	„rezultatul înmulțirii unui număr cu sine însuși (de atâtea ori de câte ori arată exponentul)”
		fizică/ tehnică	„lucru mecanic efectuat sau primit într-o unitate de timp; energie primită sau cedată într-o unitate de timp; mărime caracteristică unui sistem tehnic”
		chimie	„ciclu de atomi sau ansamblu de cicluri de atomi alipite, care formează scheletul moleculelor unei substanțe și care rămâne neschimbat la toți derivații substanței respective”

nucleu	fizică	biologie	„element constitutiv al celulei organice, de formă sferică sau ovoidală, situat în plasmă, având o structură proprie și îndeplinind funcții însemnate în viața celulei”
		astronomie	„porțiune centrală a unei comete, a unei galaxii”
		gramatică	„element central cu funcție importantă în propoziție sau în frază”
reacție	psihologie	chimie	„fenomen de transformare a uneia sau a mai multor substanțe chimice sub acțiunea unor agenți fizici sau a altor substanțe chimice, în urma căruia se formează substanțe noi, cu proprietăți diferite de ale celor inițiale”
		fizică	„forță (sau cuplu de forțe) care se opune unei acțiuni, fiind egală și de sens contrar cu aceasta”
		istorie	„împotrivire politică și economică față de orice manifestare a progresului social; totalitatea acțiunilor care au ca scop restaurarea unui regim politic autoritar”
		cibernetică	„noțiune de bază, desemnând recepționarea de către organul de comandă a unei informații despre comportarea organului de execuție sau despre efectul acțiunii; conexiune inversă”
sarcină	fizică	psihologie/ filosofie/ sociologie	„obligație, îndatorire, răspundere (materială sau morală)”
		biologie	„starea de gestație a femelei; starea femeii gravide; perioadă cât o femeie este gravidă”
valoare	psihologie/ filosofie/ sociologie	economie	„consumul de factori de producție necesar pentru obținerea de bunuri economice și servicii”
		matematică	„număr asociat unei mărimi fizice (după un anumit procedeu de măsurare), permițând compararea mărimii acesteia cu altele de aceeași natură”
		muzică	„durata absolută sau relativă a unei note sau a unei pauze”
		pictură	„efect obținut în pictură prin alăturarea a două nuanțe diferite ale unui ton”

În literatura de specialitate, *metaforele-monade*, formate canonic dintr-un singur termen, mai sunt numite *metafore implicite* sau *metafore in absentia* și pun în evidență faptul că, nu mărcile semantice comune, fac posibil transferul semantic, ci prezența contextului grație absenței punctului de plecare al metaforei (Mancas, 2022, p. 68). Din punct de vedere gramatical, *metafora-monadă* are valoare substantivală sau nominală.

Metaforele-monade sunt adesea utilizate în epistemologia tradițională, desemnând, astfel, printr-un construct metaforic sfera de competență științifică a unei discipline: filologie, biologie, geografie, bacteriologie, virusologie, venerologie, pneomologie, ginecologie, arheologie, psihologie, geologie etc., toate acestea având scopul de a reda, printr-un singur cuvânt, tipul științei de care se ocupă (din greacă *logos* „știință"). Aceste tipuri de metafore respectă, cu desăvârșire, condiția de a interacționa cu modelul spre constituirea unui nou concept, abstract, actualizat grație naturii sale duble: imagine abstractă și material-concretă.

În concluzie, *metaforele-monade* au o importanță incontestabilă în dezvoltarea și valorificarea vocabularului românesc, grație dimensiunii lor creatoare, funcției conotative. Valențele metaforice ale unui termen sunt dictate de mai mulți factori, printre care se regăsește, pe prim plan, cogniția și revoluția științifică. *Metaforele-monade* servesc la definirea conceptelor științifice, la explicarea unor fenomene științifice și la crearea noilor realități științifice. Realizările terminologice la nivel de conceptualizare metaforică nu ar fi posibile dacă n-ar exista abordarea interdisciplinară, prin care un termen arhicunoscut în lexicul uzual sau într-un anumit domeniu de specialitate își extinde aria de utilizare în alte domenii.

Referințe bibliografice:

1. BUTIURCA, Doina. *Lingvistică și terminologie*. *Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*. București: Institutul European, 2016, 244 p.
2. DUMITRESCU, Marius. Libertatea monadelor – spirit și armonia prestabilită în filosofia lui G. W. Leibniz. În: *Materialele Conferinței Școlii Internaționale de metodologie în Științele Socio-Umane*. Ediția a III-a, 2018, Valențe teoretico-aplicative ale discursului interpretativ. Chișinău: Art-Poligraf, 2019 [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/340096183_LIBERTATEA_MONADELOR_-SPIRIT_SI_ARMONIA_PRESTABILITA_IN_FILOSOFIA_LUI_G_W_LEIBNIZ/link/5e78858292851cf271a0c68e/download [citat 13.08.2022].
3. https://dexonline.ro/definitie/algoritm/definitii
4. https://dexonline.ro/definitie/monad%C4%83
5. https://dexonline.ro/definitie/sistem/definitii
6. https://koaha.org/wiki/Pensiero_di_Leibniz

7. JOHANSSON, Sverker. *Zorii limbajului*. București: Humanitas, 2022 [online]. Disponibil: https://books.google.md/books?id=HvZ-EAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false [citat la 12.08.2022].

8. LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. Monadologia. În: *Scrieri filozofice*. Torino: UTET, 1967, p. 283.

9. MANCAS, Mihaela. *Stil și stilistică*: *Studii*: *Voluml I*. București: Editura Universității din București, 2022, 250 p.

10. MILICĂ, Ioan. *Lumi discursive*. *Studii de lingvistică aplicată*. Iași: Junimea, 2013, 297 p.

11. MINCU, Eugenia. *Terminologia medicinalis ramaniae*. Chișinău: Pontos, 2017, 276 p.

12. SLAVE, Elena. *Metafora în limba română*. *Comentarii și aplicații*. București: Editura științifică, 1991, 305 p.

13. VIANU, Tudor. *Problemele metaforei și alte studii de lingvistică*. București: Editura de Stat pentru literatură și artă, 1957, 262 p.

14. VOLCEANOV, George. *Dicționar de argou al Limbii române*. București: Niculescu, 2007, 288 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului lingvistic naţional în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu.